

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Рустемов Абсеит Трижанович

*Чирчиқ давлат педагогика университети
Мактабгача таълим факультети ўқитувчиси*

Жакипова Жансая Батир қизи

*Чирчиқ давлат педагогика университети
Мактабгача таълим факультети*

1-курс босқич талабаси

Аннотация. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда дуч келган муаммолар.

Аннотация. Проблемы, возникающие в развитии речи детей дошкольного возраста.

Калит сўзлар: мактабгача ёшдаги болалар, нутқ, оғзаки нутқ.

Ключевые слова: дошкольники, речь, устная речь.

Мактабгача ёшдаги боланинг туйғусини ривожлантириш фақат товуш гармонияларини тўғри қўллаш қобилияти билан чекланиб қолмай, балки у ўз тилини, мажозий маънода ўқиш ёки нотик гапиришга ўргатиш учун ҳам ҳаракат қилади.

Оғзаки тил - оғзаки нутқнинг энг содда шакли. У ситуацион, ҳиссий хусусиятга эга ва оддий, чунки у махсус тайёргарликни талаб қилмайди. Коммуникатив нутқни ўргатиш эстетик тарбияга ҳам таъсир қилади: адабий асарларни қайта ҳикоя қилиш, болаларнинг мустақил ишлари тил тасвирини ва ифодалилигини ривожлантиради, болаларнинг бадиий-нутқ тажрибасини бойитади. Ўз тилини ривожлантириш жараёнида болаларнинг тили уларнинг ҳаракатлари ва мулоқотининг табиати билан боғлиқ. Мактабгача ёшнинг охирига келиб, муайян таълим шароитида бола нафақат тилдан фойдаланади, балки унинг тузилишини ҳам тушуна бошлайди, бу эса кейинги саводхонликни эгаллашда алоҳида аҳамиятга эга.

Кейинги йилларда кўплаб мамлакатларда эрта ёшдаги болаларнинг ҳар томонлама ривожланиши ва ривожланишини таъминлаш тиббиёт, таълим ва ижтимоий ҳимоя соҳаларининг асосий эътиборидан четда қолмоқда. Чунки айнан шу ёшда боланинг физиологик, психологик ва шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароитлар яратилади. Ногирон болаларга эрта ёшда ёрдам кўрсатишнинг аҳамиятини қўйидаги омиллар билан изоҳлаш мумкин: боланинг ривожланиши фаол динамик жараёндир, яъни ривожланишда учрайдиган оғишлар ва тормозланишлар боланинг ўрнини тўлдириш қобилиятини махсус шароитларни яратиш орқали амалга оширади; боланинг марказий асаб тизими жуда мослашувчан бўлгани учун улар тезда янги маълумот ва кўникмаларни ўзлаштиради. Ҳаётнинг биринчи йилларида бола танасининг ақлий ва мотор функциялари тез ривожланади.

Агар махсус адабиётлар маълумотларини кўриб чиқсак ва таҳлил қилсак, нутқ тили ривожланиши сусайган эрта ёшдаги болалар сони ортиб бораётганини кўришимиз мумкин. Айниқса, мактабгача таълим муассасаларида мунтазам таълим-тарбия олаётган болаларда тил кўникмалари етарли даражада шаклланиши аниқ. Ушбу болаларнинг нутқ тилини йўналишли тузатиш уларнинг умумий ривожланишининг шартларидан бири бўлиб, иккинчи даражали ногиронлик пайдо бўлишининг олдини олади. Нутқ тили сусайган эрта ёшдаги болаларнинг нутқ тилини ривожлантиришга сезиларли ҳисса қўшадиган дастур тайёрлаш бугунги куннинг энг муҳим масалаларидан бири, деб ҳисоблаймиз.

Ҳозирда статистик кўрсаткичларга эътибор қаратадиган бўлсак, нутқ ва нутқда нуқсони бўлган болалар сони ва логопедияга муҳтож бўлган болалар фоизи йилдан-йилга ортиб бормоқда. Ҳар қандай ёшдаги нутқ тилининг бузилиши когнитив фаолликни ва инсоннинг ижтимоийлашув қобилятини чеклайди. Бу боланинг шахс сифатида шаклланишига таъсир қилади. Унинг интеллектуал ривожланиши, хулқ-атвори кўпинча ёшига мос келмайди ва гуруҳдаги тенгдошлари билан муносабатлари қийин бўлади.

Сўнги пайтларда таълим ҳажмининг ортиши болаларнинг оғзаки нутқини ривожлантиришга юқори талабларни қўймоқда. Болалар олдида турган мураккаб муаммоларни ҳал қилишда ёрдам бериш учун нутқ тилини ўз вақтида ва тўлиқ шакллантириш ҳақида ғамхўрлик қилиш керак. Чунки тафаккур нутқий тил орқали ривожланади, шахс хусусиятларини шакллантиришга ёрдам беради. Бу борадаги хулосалар Ф.А. Сохин томонидан ишлаб чиқилган эрта болалар нутқини ривожлантириш назариясида ўз ўрнини топди. У эрта ёшда она тилини ўрганишнинг лингвистик ва ақлий жиҳатларининг ўзаро боғлиқлигини кўриб чиқди, тил ва нутқий тил ҳодисаларини тушуниш қобилятини шакллантириш зарурлигини аниқ асослаб берди. Ушбу топилма оғзаки нутқни ривожлантириш билан боғлиқ барча тадқиқотларга асос бўлди.

Эрта ёшдаги болалар билан бевосита ишлайдиган мутахассисларнинг фикрига кўра, сўнги йилларда ривожланишида кечиккан болалар сони ортиб бормоқда. Нутқ тилининг кечикиши - 4 ёшгача бўлган нутқ тилининг анормал (мос келмаслиги) ривожланиши. Бундай тақиқлар турли сабабларга кўра бўлиши мумкин. Масалан, оғзаки нутққа талаб бўлмаганда, яъни ҳеч ким бола билан гаплашмаса ёки унинг хоҳиш-истаклари ҳақида хабар топмаса ва уни ўз еҳтиёжларини сўз билан ифодалашга ундамайди. Нутқ тилининг кечикиши бу функция учун масъул бўлган нерв ҳужайраларининг секин пишиб этиши, шунингдек, касаллик ва миянинг шикастланиши туфайли юзага келади. Энг кенг тарқалган сабаблардан бири эшитиш қобилятини йўқотишдир. Нутқ тили эшитиш асосида шакланганлиги сабабли, эшитиш қобиляти заиф болада ҳам нутқ тили ривожланишида кечикишлар ва нуқсонлар мавжуд.

Тилнинг бузилиши кўпинча мактабгача ёшдаги болаларда учрайди. Текширув натижаларига кўра, нутқнинг пастлиги, дудуқланиш каби тил бузилишларининг салмоқли фоизи мактабгача ёшдаги болаларда содир бўлиши аниқланди. Агар бу нуқсонлар ўз вақтида бартараф этилмаса, улар тобора кучайиб, боланинг тўғри нутқига таъсир қилади.

Тил ва тафаккур муносабатлари мураккаб ҳодисадир. Маълумки, ҳар иккала ҳодиса ҳам инсоннинг икки томонлама табиатига кўра ҳам ижтимоий, ҳам биологик томонлари билан тавсифланади. Боланинг тили ва тафаккурига келсак, боланинг ёш хусусиятларига кўра, тил ва фикрлаш жараёни ҳар хил бўлади. 11 ойдан 1 ёш 7 ойгача боланинг тафаккури тилдан олдинда бўлади, бола тилидан кейин икки ва уч сўзли гапларда бир-бирига мос кела бошлайди, 4-5 ёшда шундай бўлади. у ўсиши билан бир вақтда, яъни катта бўлганида, у муайян фикрлаш қобилятига эга ва тил жиҳатидан ҳам ривожланган бўлади.

Уч ёшли боланинг сўз бойлигида 1000-1500 та сўз бор. Қизлар тенгдошларига қараганда эртароқ гапира бошлайдилар. Бу даврда боланинг боғчада бир хил ёшдаги болалар гуруҳида бўлиши унинг нутқ тилини ривожлантириш учун жуда кўп имкониятлар яратади. Болалар нутқининг ривожланиши муваффақиятли бўлиши учун ота-оналар ҳам улар билан тез-тез суҳбатлашишлари керак. Сиз бола тилидаги каби сўзларни бузмасдан, тўғри ва аниқ гапиришга ҳаракат қилишингиз керак.

Агар бола тўғри гапирмаса, уни доимий равишда тузатиш керак. Шу мақсадда у боланинг нотўғри сўзларини ва жумлаларини боладан уларни такрорлашни сўрамасдан такрорлайди.

Албатта, тўғри сўз тўғри есда қолади. Аммо боладан тез-тез тўғри нақшларни такрорлаш сўралса, бола тўғри гапирмаслигидан қўрқиши мумкин.

Нутқдаги нуқсонлар ёки дудуқланишлар боланинг мактабда ўқиш қобилиятининг пасайишига олиб келади, улғайгач эса касб танлашга ҳам таъсир қилади ва қийинчилик туғдиради.

Мактабгача ёшдаги болаларга хос бўлган нутқ фаолиятининг хусусиятларидан бири бу тил мулоқотининг мотивацияси ва мақсадларни бирлаштириш, шу билан бирга, баъзи бир фаолият учун нутқ мотивациясининг ҳар хил турларидан фойдаланиш болада нутқни ўрганиш зарурлигини келтириб чиқаради. Мотивациянинг мавжудлиги нутқни қабул қилиш ва мулоқотда фаол фойдаланиш учун муҳим шартдир. Натижада, нутқ тезда боланинг назорати объектига айланади. Ерта болалик даврида болаларнинг нутқ қобилиятининг ривожланишини тўлиқ тасаввур қилиш учун нутқнинг онтогенезига мурожаат қилиш керак.

Гўдақлар кўзларини очган ва онгли бўлган кундан бошлаб вояга етгунга қадар эшитиш, тақлид қилиш, ўрганиш, гапириш босқичларида бир босқичдан иккинчи босқичга ўтади. Мутахассислар ва тадқиқотчиларнинг 4 ёшли болалар тилида синтактик ривожланиш даври ҳақидаги узоқ муддатли амалий хулосаларига асосланиб, қўйидаги тахминларни айтиш мумкин: болалар тилидаги луғат, яъни. сўз туркумларининг шаклланиш давридан бошланади. Боланинг бир сўзли гаплардан икки сўзли жумлаларга, оддий гаплардан мураккаб жумлаларга ўтиши билан тилда сўз бойлиги шаклланади, шунинг учун бола тилида дастлабки босқичда сўз туркумлари шаклланади. Шундай қилиб, маълум бир кетма-кетлик билан боланинг нутқ тили ривожланади, сўз бойлиги бойиб боради, у ўзини атрофидаги одамлар билан эркин мулоқотда ҳис қилади.

Хулоса қилиб айтганда, ота-оналар ва ўқитувчилар учун атроф-муҳитга таъсир қилувчи ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда, мактаб ёшигача алоҳида эҳтиёжли болаларнинг эҳтиёжларини тузатишга қаратилган махсус дастурлар асосида тизимли равишда иш олиб бориш жуда муҳимдир.